

Wydział Oświaty i Kultury Zarządu Miasta Łodzi w upowszechnianiu edukacji dziecka w dwudziestoleciu międzywojennym

Joanna Sosnowska

Łódź, Polska

sosnowskaasia@wp.pl

Słowa kluczowe: oświata i kultura w Łodzi w II Rzeczypospolitej, wychowanie przedszkolne w Łodzi w II Rzeczypospolitej

Wydział Oświaty i Kultury (dalej: WOiK), jako jednostka organizacyjna władz miasta Łodzi okresu międzywojennego, rozpoczął działalność 1 kwietnia 1921 r. Kontynuował prace powołanego wkrótce po odzyskaniu niepodległości (z ramienia łódzkiego magistratu) Wydziału Szkolnego, „koncentrującego całą działalność samorządu na polu oświaty i kultury”¹. Bezpośrednią przyczyną reorganizacji była wzmożona aktywność tegoż Wydziału, albowiem w nim – jak zaznacza Maria Nartonowicz-Kot – „ześrodkowywała się działalność i rodziły koncepcje polityki kulturalnej władz miejskich”². W strukturze nowo powołanego Wydziału Oświaty i Kultury wyodrębniono trzy samodzielne oddziały:

¹ *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919–1929*, Łódź 1930, p. 67.

² Nartonowicz-Kot M. (1985), *Samorząd łódzki wobec problemów kultury w latach 1919–1939*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, no. 21, p. 15.

Joanna Sosnowska, dr nauk humanistycznych, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej.

Szkolnictwa, Obowiązku Szkolnego oraz Kultury i Oświaty Pozaszkolnej³.

Specyfika kulturalna Łodzi w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości – o czym warto nadmienić – spowodowała, że szczególnie naglący stał się nie tyle problem wykształcenia własnej elity intelektualno-artystycznej, co kwestia upowszechnienia oświaty i kultury oraz dotarcia z jej dziedzictwem do najliczniejszej wówczas grupy łódzkiego społeczeństwa, jaką stanowili robotnicy. Działania z tym związane prowadziły władze samorządowe dwutorowo: równoległe z powoływaniem do istnienia miejskich instytucji kulturalnych i oświatowych dotowano instytucje społeczne o takim samym profilu⁴. Efekty działań samorządu pierwszej i kolejnych kadencji w tym zakresie były różne, często zależały od warunków obiektywnych, jak sytuacja polityczna i ekonomiczna czy koncepcje polityki kulturalnej realizowane przez ówczesnie funkcjonujące partie i ugrupowania polityczne.

W okresie międzywojennym w rozwoju łódzkiej oświaty i kultury szczególnie mocno zaznaczył się samorząd I kadencji. Rada Miejska jako pierwsza w Polsce podjęła skuteczne prace nad realizacją powszechnego nauczania⁵. Zapoczątk-

³ *Spis Wydziałów i Oddziałów Magistratu m. Łodzi* (1921), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 17, p. 13; *Dział sprawozdawczy* (1921), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 37, p. 1.

⁴ Smolik P. (1933), *Oświata i kultura w samorządzie m. Łodzi w latach 1928–1932*, Łódź, p. 9–10.

⁵ Lipiec W. (1973), *Kultura i oświata w Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź, p. 5, 14–15; Rosset E. (1929), *Łódź miasto pracy*, Łódź, p. 50.

kowano również zakrojoną na szeroką skalę akcję rozwoju oświaty pozaszkolnej, organizując sieć bibliotek, Miejski Uniwersytet Powszechny, wykłady, kursy dokształcające i szkoły wieczorowe. Inicjatywy podjęte u progu niepodległości kontynuowali, w ciągu całego okresu II Rzeczypospolitej, kolejni przedstawiciele łódzkiego samorządu, w szczególności skupieni wokół Wydziału Oświaty i Kultury.

Podstawę źródłową niniejszego artykułu stanowi wydawany w tym czasie organ łódzkich władz miejskich: „Dziennik Zarządu miasta Łodzi” (od 1933 r. – „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi”).

Kwestie prawno-organizacyjne

Aż do połowy 1926 r. WOiK, podobnie jak inne jednostki Zarządu Miasta Łodzi, nie posiadał uregulowań prawnych dotyczących wewnętrznej organizacji, zakresu i sposobu działania. Dopiero w czerwcu tego roku Rada Miejska zatwierdziła *Statut Organizacyjny Wydziału Oświaty i Kultury* (dalej: *Statut*), zachowujący jego dotychczasową strukturę, ale z wyodrębnieniem referatów przypisanych do poszczególnych, istniejących dotychczas oddziałów. W Oddziale Szkolnictwa znalazły się cztery referaty: higieny szkolnej, gospodarczy, wychowania przedszkolnego i ogólny; Oddział Obowiązku Szkolnego obejmował pięć referatów: ruchu dziatwy, ewidencji, statystyczny, karny i ogólny; Oddział Kultury i Oświaty Pozaszkolnej składał się również z pięciu referatów: szkolnictwa wieczorowego, muzealno-bibliotecznego, teatralnego, finansowego i ogólnego⁶.

Do zadań Oddziału Szkolnictwa należało zaspokajanie potrzeb szkolnictwa powszechnego wynikających z ustaw szkolnych, patronat nad szkolnictwem średnim oraz udzielanie dotacji uczelniom wyższym i instytucjom naukowym⁷. Oddział Obowiązku Szkolnego skupiał swoją działalność przede wszystkim na realizacji uchwały o powszechnym nauczaniu, rejestrował dzieci w wieku szkolnym, prowadził kartotekę osobową wszystkich objętych obowiązkiem szkolnym. Posiadał także kompetencje administracyjno-karne, jakim było nakładanie kar za niedopełnienie tego obowiązku. Oddział Kultury i Oświaty pozaszkolnej zajmował się popieraniem i podejmowaniem inicjatyw zmierzających do rozwoju życia kulturalnego w mieście⁸.

Kolejny raz (i ostatni) *Statut WOiK* zmieniono w 1938 r. Zwiększono wtedy do czterech liczbę oddziałów i nadano im następujące nazwy: Ogólny, Obowiązku Szkolnego, Kultury i Sztuki oraz Oświaty i Wychowania⁹. W sposób dość znaczący zmodyfikowano tym samym strukturę dotychczasowego Oddziału Kultury i Oświaty Pozaszkolnej, tworząc z niego dwa oddziały, wspomniane wcześniej: Oświaty i Wychowania oraz Kultury i Sztuki. Nie zmieniły się natomiast zadania WOiK jako jednostki samorządu łódzkiego odpowiedzialnego za sferę oświatowo-kulturalną miasta, czytamy bowiem: „Wydział

⁷ *Statut Organizacyjny Wydziału Oświaty i Kultury Magistratu m. Łodzi* (1925), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 29, p. 29, no. 30, p. 3 (§1 pkt. 1, 3–6, 8–11, 13).

⁸ Nartowicz-Kot M., *Samorząd łódzki...*, op. cit., p. 17.

⁹ W Oddziale Ogólnym znalazły się referaty: ogólny, techniczny, higieny szkolnej i kancelaria; w Oddziale Obowiązku Szkolnego – referaty: ruchu dziatwy, kartoteki, karny i kancelaria; Oddział Oświaty i Wychowania – referaty: przedszkoli, oświaty pozaszkolnej i szkolnictwa dokształcającego; Oddział Kultury i Sztuki – referaty: biblioteczny, muzealny i widowiskowo-koncertowy. Vide: *Statut Organizacyjny Zarządu Miejskiego w Łodzi* (1938), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 12, p. 1305, 1311.

⁶ *Protokół 15 (IV sesji) posiedzenia Rady Miejskiej, dnia 17 czerwca 1926 r.* (1926), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 32, p. 9.

Oświaty i Kultury ześrodkowuje działalność Gminy na polu oświaty i kultury związaną: 1) ze współdziałaniem z władzami szkolnymi przy organizowaniu i utrzymywaniu szkolnictwa powszechnego i doksztalającego, 2) z nadzorem nad dopełnieniem obowiązku szkolnego, 3) z zakładaniem i utrzymywaniem miejskiego szkolnictwa wyższego i średniego oraz przedszkoli, jak również z popieraniem szkolnictwa wyższego i średniego, 4) z zakładaniem i utrzymywaniem bibliotek, czytelní, świetlic, muzeów i galerii sztuki, 5) z popieraniem kultury artystycznej”¹⁰.

Na czele WOik stał ławnik – przewodniczący¹¹. W latach 1919–1923 funkcję tę pełnił Stefan Kopciński¹². W Radzie Miejskiej II kadencji (1923–1927) Wydziałem kierowali: Zygmunt Hajkowski i Franciszek Kruczkowski, natomiast w okresie 1927–1933 ponownie S. Kopciński (do czerwca 1928 r.), a następnie Przemysław Smolik¹³. Stanowisko naczelnika WOik przez dwie dekady pełnił Jan Nepomucen Waltraus, który pod koniec 1937 r. przeszedł na emeryturę. Od marca 1938 r. posadę tę piastował dr inż. Bogumił Wilkoszewski, długoletni nauczyciel gimnazjum państwowego im. G. Narutowicza w Łodzi¹⁴.

Siedziba WOik mieściła się początkowo przy ul. Piramowicza 3/5, a następnie 10, gdzie ulokowano również wszystkie działające w Łodzi od

1919 r. władze szkolne, będące ze sobą, jak pisano w organie prasowym władz miasta, „w stałym, bezpośrednim kontakcie”¹⁵.

Najdłużej w dwudziestoleciu międzywojennym zachowaną strukturą organizacyjną WOik był podział dokonany w momencie ukonstytuowania się tej jednostki w 1921 r. Przyjęte wówczas nazewnictwo poszczególnych oddziałów WOik funkcjonowało aż 17 lat.

Analizując postanowienia *Statutu* z 1926 r., widać, że najwięcej zadań w dziedzinie pracy oświatowo-kulturalnej w mieście przypisano Oddziałowi Szkolnictwa, nie pomniejszając jednak znaczenia Oddziału Obowiązku Szkolnego, zwłaszcza w zakresie prac związanych z wprowadzeniem i realizacją obowiązku szkolnego na poziomie edukacji powszechnej, oraz Oddziałowi Kultury i Oświaty Pozaszkolnej, którego prace zintensyfikowano w Łodzi w drugiej dekadzie okresu międzywojennego.

Artykuł ten ukazuje działania podejmowane przez łódzkie władze miejskie za pośrednictwem poszczególnych oddziałów Wydziału Oświaty i Kultury w dziedzinie upowszechniania edukacji dziecka w Łodzi w okresie II Rzeczypospolitej.

Oddział Szkolnictwa

Priorytetowe zadania Oddziału Szkolnictwa koncentrowały się wokół zagadnień związanych z organizacją i utrzymaniem publicznych szkół powszechnych i średnich, przedszkoli miejskich oraz instytucji wspomagających łódzkie szkolnictwo w tamtym okresie, jak Sekcja Higieny Szkolnej czy Pracownia Psychologiczna.

¹⁰ Ibidem, p. 1309.

¹¹ Na czele wszystkich wydziałów łódzkiego Magistratu, potem Zarządu miasta Łodzi, stał przewodniczący, pełniący zarazem funkcję ławnika władz miejskich. Pracami każdego wydziału kierował, oprócz przewodniczącego, także naczelnik. Ten dualizm w zarządzaniu wydziałami zniesiono ustawą z 1933 r., która wszelkie uprawnienia nadawała naczelnikowi danego wydziału. Vide: Nartnowicz-Kot M., *Samorząd łódzki...*, op. cit., p. 14–15.

¹² Lipiec W., *Kultura i oświata...*, op. cit., p. 6–7.

¹³ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 56–58.

¹⁴ *Zarząd Miejski w Łodzi* (1939), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 1, p. 61; Nartnowicz-Kot M., *Samorząd łódzki...*, op. cit., p. 18.

¹⁵ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Szkolnictwa* (1919), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 6, p. 10; *Trzylecie Komisji Powszechnego Nauczania* (1922), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 48, p. 9–10; *Zarząd Miejski w Łodzi* (1939), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 1, p. 60.

W związku z wprowadzeniem na terenie miasta Łodzi obowiązku szkolnego¹⁶ i wzrostem liczby dzieci w wieku 7–14 lat objętych tzw. przymusem szkolnym, najbardziej palącą kwestią stało się zwiększenie liczby lokali i budynków dla potrzeb szkolnictwa powszechnego. Początkowo wynajmowano lokale w prywatnych domach, tworząc tam prowizoryczne sale lekcyjne, lecz warunki pracy i higieny w takich pomieszczeniach pozostawiały wiele do życzenia i przedstawiciele WOiK traktowali je jako „zło konieczne”¹⁷.

Z tym większym entuzjazmem w październiku 1922 r. powitano otwarcie pierwszego miejskiego gmachu szkolnego przy ul. Zagajnikowej 32 (dziś: Kopcińskiego), pod który kamień węgielny położono jeszcze dwa lata wcześniej. Było to, jak pisano, „realizowaniem zamierzeń miasta budowania wzorowych gmachów szkolnych, których Łódź dotychczas nie posiadała, a brak silnie odczuwała”¹⁸. W roku szkolnym 1922/1923 z inicjatywy WOiK stawiano od podstaw kolejnych

pięć budynków usytuowanych przy ulicach: Konstantynowskiej 27 (Legionów), Nowo-Marysińskiej 2 (Staszica), Nowo-Targowej 24 (Sterlinga), Drewnowskiej 88 i Cegielnianej 58 (Jaracza)¹⁹. W styczniu 1923 r. liczba czynnych oddziałów szkolnych znajdujących się w 160 punktach miasta wynosiła 1345, naukę w nich pobierało 61 637 uczniów. W następnym dziesięcioleciu (1923–1933) oddano do użytku 10 własnych, zbudowanych od podstaw gmachów szkolnych oraz jeden budynek prywatny przystosowany do potrzeb placówki szkolnej²⁰.

Akcja budowy miejskich szkół powszechnych, wymagająca dużych nakładów finansowych, nie postępowała tak szybko, jak było to konieczne. Załamanie inicjatywy władz samorządowych w tym zakresie nastąpiło w początkach lat 30. XX w. i było skutkiem światowego kryzysu gospodarczego. Stan finansów miasta nie pozwalał wówczas na budowę szkół odpowiednio do potrzeb, jednak w sierpniu 1934 r. odbyła się uroczystość poświęcenia przez ówczesnego biskupa kościoła łódzkiego, kp. W. Tymienieckiego, dwunastego gmachu szkolnego przy ul. Rokicińskiej 41. Nowa szkoła powszechna wzniesiona została zgodnie ze współczesną techniką budowlaną i posiadała 26 sal lekcyjnych, salę gimnastyczną oraz bibliotekę²¹. W roku szkolnym 1938/1939 władze miasta Łodzi posiadały 17 własnych gmachów szkolnych (z 360 salami lekcyjnymi). Od prywatnych właścicieli wynaj-

¹⁶ Dnia 30 VI 1919 r. Rada Miejska podjęła uchwałę o wprowadzeniu w roku szkolnym 1919/1920 obowiązku szkolnego dla dzieci z roczników: 1908, 1909 i 1910 (były to dzieci w wieku 9, 10 i 11 lat). W tymże miesiącu liczba szkół powszechnych wynosiła 146 (z 660 oddziałami), w których naukę pobierało 30 388 dzieci (katolicy: 16 746; ewangelicy: 5443; Żydzi: 7697; innych wyznań: 502), natomiast w listopadzie w nowym roku szkolnym 1919/1920 uruchomiono już 153 szkoły powszechne (z 1004 oddziałami, w których nauczano 50 926 dzieci (katolicy: 30 968; ewangelicy: 6162; Żydzi: 12 853; innych wyznań: 941). Z *Komisji Powszechnego Nauczania* (1919), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 2, p. 8–9; *Rozwój szkolnictwa powszechnego* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 3, p. 12; *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 124.

¹⁷ *Samorząd Miasta Łodzi w latach 1935–1937* (1938), Łódź, p. 82. W 1920 r. zakupiono 3 nieruchomości na szkoły powszechne: przy ul. Żabiej (Piasta), Petersburskiej (Poznańska) i Przędzalnianej, które jednak nie spełniły swojej funkcji z powodu, jak napisano, „niemożności usunięcia lokatorów”. Vide: *Szkoły powszechne* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 44.

¹⁸ Ibidem; *Uroczystości szkolne w dniu 8 b.m.* (1922), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 42, p. 12; *Uroczystości szkolne w Łodzi* (1922), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 43, p. 1. Pierwsza miejska szkoła powszechna posiadała 26 sal lekcyjnych.

¹⁹ *Wydział Oświaty i Kultury* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 44.

²⁰ *Krótkie sprawozdanie z działalności Samorządu Łódzkiego w latach 1919–1937* (1937), Łódź, p. 15.

²¹ W tym czasie Zarząd Miejski posiadał 19 budynków szkolnych – oprócz 12 własnych nabył 7 w drodze kupna lub dzierżawy. Vide: *Kronika* (1934), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 8, p. 281–282; *Samorząd Miasta Łodzi...*, op. cit., p. 82.

mowano wówczas, przystosowawszy do potrzeb szkolnictwa powszechnego, 13 budynków (z 177 salami). Zdecydowana jednak większość miejskich szkół powszechnych funkcjonowała wtedy w nieodpowiednich warunkach higienicznych i organizacyjnych, szkoły te zajmowały 596 sal lekcyjnych, a nauka musiała odbywać się w systemie dwuzmianowym²².

Zaopatrzenie szkół w odpowiedni sprzęt i pomoce dydaktyczne leżało również w gestii Oddziału Szkolnictwa. W tym celu w marcu 1921 r. utworzono Pracownię Zbiorów Szkolnych, nazwaną wkrótce Pracownią Przyrodniczą, w której dla uczniów szkół powszechnych organizowano ćwiczenia z przyrody, fizyki i chemii. Instytucja wypożyczała na lekcje okazy przyrodnicze, przyrządy fizyczne, szkło laboratoryjne, przeźroczka czy lampy projekcyjne²³. W 1924 r. Pracownia działała w czterech punktach usytuowanych w różnych dzielnicach miasta i wypożyczyła ponad 11 700 przedmiotów, pięć lat później posiadała już dwukrotnie więcej sal²⁴. Niezależnie od niej istniała Składnica Pomocy Naukowych, która zaopatrywała wszystkie szkoły powszechne w podręczniki szkolne, pomoce dydaktyczne i materiały piśmienne. W roku szkolnym

1920/1921 Składnica przekazała bezpłatnie „dla niezamożnej diatwy szkolnej 593 tuz. obsadek, 1141 tuz. ołówków, 9227 tuz. zeszytów i 950 tuz. stalówek”²⁵.

Wśród omawianych dotąd ustawowych obowiązków związanych z organizacją szkolnictwa powszechnego, w pracach oświatowych Oddziału Szkolnictwa WOiK znalazły się również zadania wynikające z troski o edukację dzieci chorych lub niesprawnych umysłowo. W taką inicjatywę wpisują się szkoły powszechne specjalne, których w Łodzi u progu roku szkolnego 1925/1926 było dziesięć: cztery dla uczniów upośledzonych umysłowo, dwie dla dzieci „zaniedbanych moralnie” (osobne dla dziewcząt i chłopców), jedna dla dzieci głuchoniemych oraz trzy dla uczniów dotkniętych chorobą oczu (jaglicą)²⁶. Dzieci te potrzebowały, jak wówczas pisano, „[...] osobliwych metod wychowania i nauczania, które stosuje się w specjalnych szkołach i zakładach wychowawczych, pozwalających na uwzględnienie indywidualnych cech każdego z nich”²⁷. Instytucje o tym profilu „umożliwiają diatwie upośledzonej aczkolwiek powolniejsze, jednak stopniowe opanowanie materiału naukowego przy stosowaniu odrębnych metod nauczania”²⁸.

²² Wilkoszewski B. (1939), *Realizacja powszechnego nauczania na terenie Łodzi*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 2, p. 156. W świetle ustaleń B. Szczepańskiej liczba publicznych szkół powszechnych w tym okresie wynosiła 112, a liczba uczniów – 69 659. Cf. Szczepańska B. (2002), *Działalność łódzkiego samorządu miejskiego w dziedzinie oświaty powszechnej i pozaszkolnej w latach 1919–1939*, Łódź, p. 96.

²³ *Instytucje Oddziału Szkolnictwa* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 47; *Jak pracuje i rozwija się Miejska Pracownia Przyrodnicza?* (1939), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 26, p. 477.

²⁴ Znajdowały się przy ulicach: Piramowicza 3, Nowo-Targowej (Sterlinga), Radwańskiej 19, Zagajnikowej 54 (Kopcińskiego) – 2 punkty, Nowo-Marysińskiej (Staszica), Drewnowskiej, Cegielnianej 58 (Jaracza). Vide: *Miejska Pracownia Przyrodnicza* (1939), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 41, p. 738–741.

²⁵ *Sprawozdanie z Oddziału Szkolnictwa* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 37, p. 4. W cytowanych tekstach zachowano oryginalną pisownię – nie zaznaczano błędów ortograficznych ani nie dokonywano zmian w interpunkcji.

²⁶ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Oświaty i Kultury* (1925), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 38, p. 5–6. Jaglica to przewlekłe zapalenie rogówki i spojówek, będące wówczas najczęstszą przyczyną ślepoty.

²⁷ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 130. Nauczyciele tych szkół otrzymywali dodatek do wynagrodzenia czterokrotnie przewyższający dodatek otrzymywany w kwocie 20 złotych przez pozostałych nauczycieli. Vide: *Wydział Oświaty i Kultury* (1924), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 20, p. 53.

²⁸ Waltraus J.N. (1935), *Troska samorządu o oświatę*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 6, p. 397.

Pierwsza miejska szkoła specjalna dla dzieci z upośledzeniem umysłowym powstała z inicjatywy ówczesnego przewodniczącego WOiK – S. Kopcińskiego już w 1919 r., w jej organizacji pomagał zespół psychologów, lekarzy i nauczycieli z założonej w tym samym roku Miejskiej Pracowni Psychologicznej. W 1921 r. otwarto szkołę specjalną (z internatem) dla dzieci z zaburzeniami w wychowaniu, a rok później – cztery szkoły dla dzieci głuchoniemych²⁹. Pierwotna organizacja powszechnych placówek specjalnych ulegała stopniowym zmianom: cztery szkoły dla dzieci głuchoniemych z pięcioma oddziałami połączono w jedną instytucję o 8 oddziałach, w których w 1929 r. pobierało naukę 75 dzieci.

W ciągu dekady (1919–1929) o pięć wzrosła liczba szkół dla dzieci upośledzonych umysłowo; w 1929 r. było sześć tego rodzaju szkół z 44 oddziałami, gdzie uczyło się 748 dzieci.

Na przełomie lat 1924/1925 WOiK prowadził dwie szkoły z dziesięcioma oddziałami dla 68 dzieci z zaburzeniami w wychowaniu. Z uwagi jednak na zmniejszającą się liczbę takich dzieci w kolejnym roku szkolnym funkcjonowała jedna taka szkoła. W 1929 r. dalej była to jedyna tego rodzaju placówka, w której w trzech oddziałach uczyło się 32 dzieci³⁰.

W 1928 r. w szkołach dla dzieci z jaglicą (w pierwszym ostrym stadium choroby, kiedy uczyły się i były poddawane leczeniu) było 824 uczniów³¹. W innych szkołach powszechnych uczyło się 742 dzieci z tzw. jaglicą starą (znaj-

dujące się pod stałą kontrolą lekarzy szkolnych). Na 51 879 dzieci uczęszczających wtedy do szkół powszechnych, chorych na jaglicę było 1556 uczniów, co stanowiło 3%.

Warunki sanitarne szkół specjalnych nie były najlepsze, toteż z entuzjazmem odnotowano wiadomość o przejęciu przez Zarząd Miejski w październiku 1936 r. nowego budynku szkolnego przy ul. Poprzecznej 11 (dziś: Zygmuntowska), wydzierżawionego w całości na cele szkoły specjalnej. Pisano: „W budynku tym posiadającym 7 izb wykładowych, dużą salę gimnastyczną, pokoje na kancelarię, izbę lekarską, szatnie mieścić się będzie szkoła specjalna dla niedorozwiniętych i umysłowo zaniedbanych. Dotychczas mieściła się przy ul. Rzgowskiej 76, w budynku nie nadającym się na lokal szkolny, w nowej siedzibie znajduje się również boisko na zabawy na wolnym powietrzu³².

Kwalifikacja uczniów do szkół specjalnych odbywała się na podstawie oceny ich poziomu inteligencji dokonywanej przez pracowników Miejskiej Pracowni Psychologicznej (MPP) za pomocą specjalnie opracowanych testów i wskaźników. Warto dodać, że utworzenie Pracowni było wyrazem troski łódzkiego samorządu o rozwój i właściwy kierunek szkolnictwa powszechnego (w tym specjalnego) w mieście. Była to pierwsza placówka o tym profilu w kraju³³.

Innym polem działalności Oddziału Szkolnictwa WOiK była edukacja przedszkolna, którą za priorytetową uznano dopiero z początkiem

²⁹ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 131.

³⁰ Ibidem.

³¹ Liczba dzieci w szkołach jagliczych: w 1929 r. – 345 uczniów; 1930 r. – 279; 1931 r. – 218; 1932 r. – 149; 1933 r. – 128; 1934 r. – 134. Schweig S., *Łódź w walce z jaglicą wśród dzieci* (1935), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 628.

³² *Nowa siedziba szkoły dla niedorozwiniętych i umysłowo chorych* (1936), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 11, p. 781–782; Karpińska-Woyczyńska L. (1924), *Miejska Pracownia Psychologiczna w Łodzi*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 20A, p. 1.

³³ Kopciński S. (1921), *Sprawozdanie Miejskiej Pracowni Psychologicznej*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 24, p. 15–16; *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 150–151.

1924 r. Dotąd bowiem Zarząd Miasta Łodzi nie posiadał własnych placówek wychowania przedszkolnego, a opieką nad dziećmi w tym wieku zajmowały się wyłącznie ochronki prowadzone przez chrześcijańskie i żydowskie instytucje społeczne i dobroczynne oraz osoby prywatne (w tym okresie opiekowano się 1077 dziećmi)³⁴. Jednak w początkach 1923 r. „w rozumieniu ważności należytego wychowania przedszkolnego Oddział Szkolnictwa podjął pracę nad rozciągnięciem opieki swej nad miejscowymi ochronami, utrzymywanymi przez instytucje prywatne”³⁵. Od tej pory opieka miejskich władz lokalnych nad dzieckiem w tym wieku miała charakter dwutorowy; z jednej strony z kasy miejskiej przekazywano dotacje ochronkom społecznym i prywatnym, z drugiej – w odpowiedzi na potrzebę zapewnienia opieki instytucjonalnej większej liczbie dzieci – rozważano projekt organizacji sieci miejskich ochronek-przedszkoli.

Zgodnie z przyjętą koncepcją już w 1924 r. WOiK stworzył trzy własne miejskie ochronki-przedszkola dla ponad 200 dzieci w wieku 4–7 lat, rekrutujących się przede wszystkim z najuboższych warstw ludności miasta³⁶. Placówki zlokalizowano przy ulicach: Radwańskiej 42, Wacława 2/4 i Kilińskiego 100. W kolejnym roku

nastąpił dalszy rozwój sieci przedszkoli organizowanych z ramienia miejskiego samorządu, otwarto dwie ochronki: przy ul. Srebrzyńskiej 17 i Wileńskiej 44³⁷. W tym czasie do pięciu miejskich ochronek-przedszkoli o 11 oddziałach uczęszczało 376 dzieci (193 chłopców i 183 dziewczynki). Zdecydowana większość dzieci w wieku przedszkolnym uczęszczała jednak do 18 dotowanych przez miasto przedszkoli społecznych, w których zatrudniano 27 ochraniarek.

Dwie następne placówki WOiK zorganizował na przełomie lat 1928/1929, były to ochronki-przedszkola przy ul. Śląskiej 21 oraz w nowym gmachu szkolnym przy ul. Podmiejskiej 21³⁸. Liczba dzieci we wszystkich łódzkich placówkach przedszkolnych wynosiła wtedy 2028; w siedmiu miejskich placówkach było ich 570, w pozostałych siedemnastu – 1458³⁹.

Pomimo niesprzyjających warunków finansowych związanych z kryzysem gospodarczym lat 30. XX w., władze miasta Łodzi nie zaprzestały działań mających na celu zwiększanie liczby miejsc dla dzieci w przedszkolach. Na przełomie lat 1930/1931 powołano do życia pięć następnych instytucji wychowania przedszkolnego, lokalizując je głównie na peryferiach miasta, gdzie mieszkała ludność robotnicza, przy ulicach: Sierakowskiego 26, Cegielnianej 25 (Jaracza), Suwalskiej 16, Limanowskiego 124 i Feliksa Perła 5⁴⁰. Dwie z tych placówek przeznaczono dla

³⁴ W 1923 r. subsydiowano 17 ochronek (14 chrześcijańskich i 3 żydowskie), w których przebywało 854 dzieci chrześcijańskich i 223 dzieci żydowskich, Vide: *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 139). Pomoc władz miasta polegała na wypłacaniu wynagrodzeń 25 ochraniarkom oraz na dostarczaniu pomocy naukowych, które pozostawały własnością miasta.

³⁵ Było to 10 ochronek: 6 dla dzieci chrześcijańskich i 4 dla żydowskich. Vide: *Wydział Oświaty i Kultury* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 49.

³⁶ W lipcu 1929 r. spośród 2028 dzieci uczęszczających do łódzkich przedszkoli 970 miało rodziców robotników, 153 – bezrobotnych, 420 – rzemieślników, 174 – pracowników umysłowych, 78 – drobnych kupców, 57 – funkcjonariuszy wojska i policji, 67 – różnych zawodów. Vide: *Wychowanie przedszkolne w r. 1928–29* (1929), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 30, p. 566.

³⁷ *Wychowanie przedszkolne* (1926), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 22, p. 8.

³⁸ *Wychowanie przedszkolne* (1929), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 41, p. 734.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Akta miasta Łodzi (AmŁ), WOiK, s.a. 16802: *Sprawozdania kwartalne przedszkoli miejskich 1929–1933*.

dzieci narodowości niemieckiej i żydowskiej⁴¹. Ostatnie, trzynaste miejskie przedszkole przy ul. Rokicińskiej 41 otwarto w 1934 r.

Po upływie dekady (1924–1934) WOiK Zarządu Miasta Łodzi posiadał 59 przedszkoli: do 13 miejskich placówek uczęszczało 825 dzieci, do 28 dotowanych społecznych – 1753, natomiast do przedszkoli prywatnych – 330 wychowanków⁴².

Zadania, jakie w okresie międzywojennym nakreślono łódzkim placówkom przedszkolnym, pokrywały się z zadaniami na płaszczyźnie edukacji małego dziecka w całym kraju. Działania podejmowane w tym zakresie przez łódzkie władze lokalne za pośrednictwem WOiK wynikały z jednej strony z przypisania przedszkolom funkcji kompensacyjnej, co w wiązało się ze specyficznymi potrzebami społeczno-zdrowotnymi łódzian (zapobieganie ubóstwu, bezrobociu, chorobom), z drugiej natomiast wiązało się z dostrzeżeniem roli oświaty, uwzględniając konieczność dobrego przygotowania dzieci do podjęcia nauki w szkole powszechnej. Przedstawiciele łódzkiego samorządu uważali, że przedszkole, podobnie jak szkoła powszechna, powinno być bezpłatne i dostępne dla wszystkich dzieci, bez względu na narodowość czy wyznanie. Jednak liczba placówek przedszkolnych w okresie międzywojennym nie zaspokajała faktycznych potrzeb w tym zakresie (w 1935 r. z liczby 33 680 łódzkich dzieci w wieku przedszkolnym zaledwie 2098, czyli 11%, uczęszczało do przedszkoli)⁴³.

⁴¹ Były to przedszkola przy ul. Sierakowskiego 26 i Cegielnianej 25 (Jaracza).

⁴² *Samorząd m. Łodzi w latach 1933–1937. Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w Łodzi* (1938), Łódź, p. 92.

⁴³ Pawłowska J. (1935), *Opieka nad dzieckiem w wieku przedszkolnym na terenie miasta Łodzi*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 615.

Analizując kwestię edukacji przedszkolnej w Łodzi, warto docenić inicjatywy władz miasta nie tylko w kierunku zapewnienia odpowiedniego zaplecza lokalowego placówkom przedszkolnym, ale także zwrócenia uwagi na właściwe działania opiekuńczo-wychowawcze i dydaktyczne tych instytucji. To właśnie pracownicy WOiK nadawali właściwy kierunek pracy pedagogicznej w zakładanych i istniejących ochronkach-przedszkolach. Wyrazem tego było m.in. wyodrębnienie, w ramach WOiK, referatu przedszkoli i utworzenie stanowiska inspektorki wychowania przedszkolnego, na którym od 1928 r. zatrudniano Janinę Pawłowską⁴⁴. Jej zaangażowanie w sprawy łódzkiej edukacji przedszkolnej zmieniło jakość tej edukacji, co miało odniesienie w lepszej pracy na rzecz dziecka i jego rodziny⁴⁵.

Oddział Obowiązku Szkolnego

W świetle *Statutu Organizacyjnego WOiK* do zadań Oddziału Obowiązku Szkolnego należało przede wszystkim wprowadzenie obowiązku nauki w zakresie szkolnictwa powszechnego w Łodzi i nadzór nad właściwym przebiegiem tego procesu, ale również opieka materialna i działania wychowawcze wobec dzieci i mło-

⁴⁴ APŁ, AmŁ, WOiK, s.a. 16807: *Wychowanie przedszkolne...; Inspekcja ochron-przedszkoli* (1928), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 14, p. 238. Janina Pawłowska (1896–1972) wiedzę z zakresu wychowania przedszkolnego zdobywała za granicą, głównie w Anglii i Belgii, gdzie osobiście spotkała się z Marią Montessori – propagatorką „nowego wychowania”, uczestnicząc w prowadzonym przez nią kursie. Do Polski powróciła w 1928 r. Obejmując stanowisko inspektorki, a potem kierowniczkę WOiK Zarządu Miejskiego w Łodzi, przyczyniła się do reorganizowania i organizowania łódzkich placówek przedszkolnych w oparciu o nowe zasady pedagogiczne. Cf. Baranowski K. (1977), *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928–1939*, Łódź, p. 55; Łatacz E. (1998), *Recepcja teorii pedagogicznej Marii Montessori w Polsce w latach 1918–1939*, Łódź, p. 41.

⁴⁵ Pawłowska J., *Opieka nad dzieckiem...*, op. cit., p. 613–618; Idem (1938), *I Ogólnopolski Kongres Dziecka w Warszawie*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 975–977.

dzieży (organizacja internatów, miejsca wypoczynku i rozrywki, zaopatrywanie w podręczniki i odzież)⁴⁶.

Kiedy w czerwcu 1919 r. na terenie miasta przeprowadzono po raz pierwszy spis dzieci w wieku szkolnym, okazało się, że z ogólnej liczby 70 016 dzieci w wieku 7–14 lat, do wszystkich istniejących wówczas szkół uczęszczało 38 500, pozostałe dzieci w liczbie 31 516 nie pobierały żadnej nauki⁴⁷.

Źródło: Grędzik-Radziak A. (2007), *Oświata i szkolnictwo na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej i współczesnej Białorusi 1939–2001*, Toruń, p. 152.

Chór w 7-letniej Szkole Powszechnej w Nowojelni

Jak już nadmieniono, Rada Miejska uchwałą z dnia 30 czerwca 1919 r. podjęła decyzję o wprowadzeniu na terenie miasta Łodzi, wraz nowym rokiem szkolnym, nauczania powszechnego, lecz prace wokół tego zagadnienia rozpoczęły się o wiele wcześniej. Trwały bowiem w ciągu całego 1918 roku i były prowadzone przez Wydział Szkolnictwa, działający w strukturze organizacyjnej ówczesnych władz miasta (Magistratu). Jeszcze przed oficjalnym zakończeniem I wojny światowej, w październiku 1918 r., Rada Miejska podjęła uchwałę wzywającą Magistrat m. Łodzi do powołania przy Wydziale Szkolnictwa specjalnej Komisji, która zajęłaby się organizacją tzw.

przymusu szkolnego⁴⁸. Rok później nadano jej nazwę Komisji Powszechnego Nauczania (KPN). Przewodniczącym KPN został P. Kopciński, w jej składzie znaleźli się także reprezentanci lokalnych władz szkolnych⁴⁹.

Warto nadmienić, że inicjatywa łódzkich władz miasta wyprzedzała w tym zakresie decyzje administracyjne władz państwowych; dokument rządowy *Dekret o obowiązku szkolnym* wydano w lutym 1919 r. Opracowany przez środowisko łódzkich nauczycieli Statut (tzw. *Statut Miejskowy o wprowadzeniu przymusu szkolnego w m. Łodzi*), regulujący prawne kwestie związane z wprowadzeniem obowiązku szkolnego w Łodzi, posłużył „za wzór i podstawę do opracowania projektów wprowadzenia obowiązkowego nauczania w innych miastach Polski”⁵⁰. I jeszcze jedna kwestia. O ile rządowy *Dekret o obowiązku szkolnym* ustanawiał obowiązek uczęszczania dzieci do szkoły w ciągu najwyżej siedmiu lat (po skończeniu przez dziecko lat 14, nie podlegało ono temu obowiązkowi, niezależnie od uzyskania przez nie świadectwa ukończenia szkoły powszechnej), to *Statut Miejskowy* nie zwalniał dzieci od tego obowiązku tak długo, dopóki nie otrzymały świadectwa ukończenia pełnego

⁴⁸ Z Komisji Powszechnego Nauczania (1919), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 1, p. 9.

⁴⁹ W 1919 r. w składzie KPN było 16 osób – przedstawiciel Magistratu: P. Kopciński; przedstawiciele Rady Miejskiej: I. Lichtenstein, J. Surmański; Rady Szkolnej Okręgowej: P. Skalski, M. Dura, R. Tulin, T. Wasilewski; Wydziału Szkolnictwa: J. Augustyniak, J. Opęchowski; Związku Nauczycielstwa Szkół Powszechnych: P. Pilichowski; Koła Opiekunów Głównych: F. Chądzyński, L. Felix; Ministerstwa Zdrowia Publicznego: dr J. Weyland; Inspektor Szkolny Okręgowy m. Łodzi: J. Grabiński, A. Szwajcer; referent KPN: J. Zalewski. Vide: „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi” (1919), no. 3, p. 9.

⁵⁰ Ibidem; *Statut Miejskowy o wprowadzeniu przymusu szkolnego w m. Łodzi* (1919), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 6.

⁴⁶ *Statut Organizacyjny* ..., op. cit. (§1 pkt. 2 i 9).

⁴⁷ Rosset E., *Łódź...*, op. cit., p. 50.

kształcenia 7-klasowej szkoły powszechnej⁵¹. Zważywszy na bardzo duży odsetek analfabetyzmu w Łodzi w tamtym czasie, było to duże osiągnięcie lokalnych władz oświatowych⁵².

Problem powszechnego dostępu do oświaty determinowany był z jednej strony brakiem odpowiednich lokali szkolnych i wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej – chociaż władze WOiK, jak wykazano, mocno zabiegały o wznoszenie nowych budynków szkolnych i ich optymalne wyposażenie, z drugiej zaś niezadowolającą frekwencją uczniów, zwłaszcza wiosną i jesienią, kiedy chcąc pomóc swoim rodzicom, dzieci oraz młodzież podejmowała pracę zarobkową. Pewnym ograniczeniem wysokiej absencji w szkołach były postanowienia *Dekretu o obowiązku szkolnym*, który „za niewypełnianie obowiązku szkolnego”, a więc „ukrywanie dziecka przed zapisaniem do szkoły” lub „nieposyłanie dziecka do szkoły bez uzasadnionej przyczyny” nakładał na rodziców albo opiekunów dziecka karę aresztu czy grzywny⁵³. Jak wykazała analiza dokumentów źródłowych, z procedury tej KPN korzystała bardzo często. W roku szkolnym

1919/1920 wymierzono ogółem 1532 kary, rok później – 2794, w roku kolejnym – 2110⁵⁴.

W latach poprzedzających wprowadzenie powszechnego obowiązku do szkół frekwencja w końcówce roku szkolnego obniżała się do granic 15–25%. W okresie, w którym podjęto inicjatywy w tym zakresie, spadek frekwencji wynosił: 5,16 % (1919/1920), 1,3% (1920/1921), 0,45% (1921/1922); regularność uczęszczania do szkoły wynosiła odpowiednio 88,9%, 89,3% i 89,6%⁵⁵.

Pomimo niedostatecznej liczby budynków szkolnych, trudności związanych z uzyskaniem wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej, braku urządzeń i pomocy szkolnych, obowiązkowe i bezpłatne nauczanie stało się w Łodzi, w ciągu niespełna trzech lat, realne. Gdy na przełomie lat 1918/1919 aż 35% dzieci w wieku 7–14 lat nie uczęszczało do szkoły, to już w 1923/1924 odsetek takich dzieci wahał się w granicach 0,2% – 1 %⁵⁶.

Oddział Obowiązku Szkolnego WOiK sukcesywnie i skrupulatnie odnotowywał dane dotyczące spraw łódzkiej oświaty powszechnej. Dla przykładu, w październiku 1926 r. do miejskich szkół powszechnych uczęszczało ogółem 54 153 uczniów (25 129 chłopców i 29 024 dziewcząt); liczba oddziałów wynosiła wówczas 1281. W 754 oddziałach polskich kształciło się 33 085 dzieci (16 788 chłopców i 16 297 dziewcząt); w 112 oddziałach niemieckich było 4859 uczniów (odpowiednio: 2437 i 2422); w 360 oddziałach żydowskich uczyło się 15 627 dzieci (odpowiednio

⁵¹ Dzieci, które skończyły 14 lat i opuściły szkołę powszechną miejską lub prywatną, bez „przerobienia kursu 7-mio klasowej szkoły powszechnej”, zobowiązano do uczęszczania na wieczorowe kursy uzupełniające. Vide: „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi” (1919), no. 10, p. 6; Lipiec W., *Kultura i oświata...*, op. cit., p. 15.

⁵² W 1913 r. w niemal półmilionowej Łodzi było 50 tys. dzieci, które w ogóle się nie uczyły. Analfabetyzm wynosił około 60% (wśród mężczyzn 55%, wśród kobiet blisko 66%), w 1938 r. zmniejszył się do 13%. Wojalski M.W. (1998), *O niektórych łódzkich szkołach*, Łódź, p. 7.

⁵³ *Statut Miejscowy...* (1919), op. cit., no. 10, p. 9. W pierwszym przypadku rodzice mogli zapłacić do 100 marek polskich (waluta ta obowiązywała do 1924 r.) grzywny lub spędzić do pięciu dni w areszcie, w drugim – obowiązywała kara do dwóch dni aresztu lub grzywna do 40 marek. Zebrane pieniądze KPN przeznaczała na rzecz niezamożnych dzieci miejskich szkół powszechnych.

⁵⁴ *Szkoły powszechne* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 45.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Wilkoszewski B., *Realizacja powszechnego nauczania...*, op. cit., p. 158.

5585 i 10 042). W 55 oddziałach szkół specjalnych uczyło się natomiast 582 dzieci (319 chłopców i 263 dziewcząt)⁵⁷.

Rozwój łódzkiej oświaty, podobnie jak innych dziedzin życia społecznego w mieście, związany był ściśle z uwarunkowaniami polityczno-ekonomicznymi. Pierwszy od uzyskania niepodległości, nowo wybrany samorząd łódzki, w którym znaleźli się przedstawiciele partii robotniczych, takich jak Polska Partia Socjalistyczna i Narodowy Związek Robotniczy, wśród zagadnień oświaty i kultury na czoło wysuwał postulaty związane z likwidacją analfabetyzmu, rozwojem bibliotek i propagowaniem czytelnictwa⁵⁸.

Prace w dziedzinie oświaty i kultury zapoczątkowane przez łódzki samorząd pierwszej kadencji (1919–1923) w następnych latach (1923–1927) kontynuowały kolejne władze endecko-chadeccko-enpeerowskie (dotyczyło to głównie budownictwa miejskich gmachów szkolnych). Rządy sprawowane przez następną socjalistyczną Radę Miejską przypadały w większości na okres kryzysu gospodarczego lat 30. XX w., co wiązało się z potrzebą podnoszenia zagadnień i realizowania projektów społeczno-opiekuńczych. Wybrana w 1934 r. endecka Rada Miejska ukierunkowała więc swoje wysiłki na oświatę pozaszkolną: Szkolnictwo nadal „stanowiło jedną z głównych trosk samorządu”, ale przedstawiciele WOiK koncentrowali się na zapewnieniu właściwej opieki dzieciom i młodzieży w organizowanych na terenie miasta instytucjach oświaty pozaszkolnej⁵⁹.

⁵⁷ *Szkolnictwo powszechne w Łodzi* (1926), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 52, p. 13.

⁵⁸ Szczepańska B., *Działalność łódzkiego samorządu...*, op. cit., p. 21.

⁵⁹ *Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę gmachu szkolnego* (1935), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 657.

Oddział Kultury i Oświaty Pozaszkolnej

Wśród zadań statutowych przypisanych kolejnej agendzie WOiK – Oddziałowi Kultury i Oświaty Pozaszkolnej – znalazło się propagowanie i uprzystępnianie innej niż szkolna formy działalności oświatowo-kulturalnej, głównie drogą organizowania i prowadzenia kursów dla młodzieży i dorosłych, szkoleń dla analfabetów czy kursów dokształcających, ale także krzewienie czytelnictwa poprzez zakładanie bibliotek, czytelni i klubów oświatowych oraz udzielanie stypendiów szkolnych. Inne zadania tego Oddziału to: organizacja i utrzymywanie bibliotek, kina oświatowego, muzeów i teatrów, urządzanie wystaw naukowych i plastycznych, koncertów i widowisk oraz wspieranie instytucji mających na celu rozwój kultury fizycznej mieszkańców miasta⁶⁰.

Ciekawą inicjatywą wykazali się łódzcy nauczyciele już w 1920 r., kiedy w ramach funkcjonującego wówczas Wydziału Szkolnego i jego Komisji Kulturalno-Oświatowej zorganizowali nieodpłatne poranki artystyczne pod nazwą „Dzieci dla dzieci”. Na program spotkań składały się pieśni chóralne i solowe, recytacje, koncerty, gimnastyka rytmiczna, taniec i inscenizacje, a wśród wykonawców byli uczniowie szkół powszechnych i średnich, niekiedy także artyści Teatru Miejskiego⁶¹. Poranki odbywały się w niedzielę, w godzinach popołudniowych, w Teatrze Miejskim przy ul. Cegielnianej 63 (Jaracza) i licznie gromadziły dzieci szkół powszechnych, które przychodziły pod opieką nauczycieli. W roku szkolnym 1920/1921 odbyło się 14 poranków

⁶⁰ *Statut Organizacyjny...* (1925), op. cit., no. 30, p. 3 (§1 pkt. 7, 8, 12 i 13b).

⁶¹ *Poranki dla dzieci szkół powszechnych* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 67.

przy 18 148 widzach, w kolejnym roku 14 223 dzieci brało udział w 19 niedzielnych spotkaniach. Z czasem zaczęto organizować poranki w różnych punktach miasta: w Teatrze Popularnym, Domu Ludowym i Kinie Oświatowym. Na program poranków w lutym 1924 r. składały się m.in. *Bajki Sabałowe* w wykonaniu artysty scen krakowskich W. Wróblewskiego oraz 3 odczyty P. Dzierzbickiego o starożytnym Egipcie, ilustrowane przeźrocami⁶².

W 1922 r. w pomieszczeniach Miejskiego Uniwersytetu Powszechnego otwarto Kino Oświatowe, nazywane często „Kinematografem”, w ramach którego uczniom szkół powszechnych wyświetlano obrazy o „treści naukowej” i literackiej, autorów polskich i obcych. Kino pracowało codziennie, w dni powszednie – od godz. 16.00 do 22.00 (trzy seanse), w niedziele i święta – od godz. 14.00 do 22.00 (cztery seanse). W okresie od 15 października 1922 r. do 28 lutego 1923 r. przedstawiono 20 programów składających się z 90 obrazów. Przeciętna liczba sprzedanych w ciągu miesiąca biletów wynosiła 22 304, natomiast dzienna frekwencja – 743 osoby. Wśród uczniów klas I–III przeważały dzieci klas trzecich⁶³.

Praca na rzecz bibliotek i czytelnictwa w ogólnej organizacji łódzkiej oświaty pozaszkolnej zawiązała się od początku 1922 r., kiedy w Bibliotece dla Dzieci przy ul. Piotrkowskiej 243 otwarto I Miejską Wypożyczalnię⁶⁴. Wkrótce powołano do życia dwie kolejne takie instytucje

w mieście. Dwa lata później trzy wypożyczalnie dysponowały ponad 10 tys. tytułów, w marcu 1924 r. z ich zbiorów korzystało 40 230 dziewcząt i chłopców ze szkół powszechnych. W tym okresie wypożyczono ponad 40 400 książek⁶⁵.

Liczba bibliotek miejskich i wypożyczalni organizowanych na ich terenie w kolejnych latach wzrastała i jak pisano: „[...] było to konsekwencją realizacji planowej akcji WOiK, zmierzającej do powstania gęstej sieci tych placówek, jako koniecznego czynnika wychowawczego i kształcącego dla dzieci i młodzieży szkół powszechnych”⁶⁶.

W maju 1929 r. frekwencja w siedmiu miejskich wypożyczalniach książek pracujących dla dzieci i młodzieży wynosiła 188 344; księgozbiór wymienionych instytucji obejmował łącznie 36 922 dzieł⁶⁷. Frekwencja w I Miejskiej Wypożyczalni Książek dla Dzieci i Młodzieży (dalej: Wypożyczalnia) przy ul. Piotrkowskiej 243 wynosiła wtedy 2552 dzieci (1939 chłopców oraz 613 dziewcząt); w II Wypożyczalni przy ul. Rybnej 14 było 3259 uczniów (w tym 1749 chłopców i 1510 dziewcząt); III Wypożyczalnia przy ul. Zagajnikowej 54 (Kopcińskiego) gościła 3096 dzieci (1507 chłopców i 1589 dziewczynek); IV Wypożyczalnia przy ul. Nowo-Marysińskiej 2/4 (Staszica) miała 3633 uczniów (odpowiednio: 1968 i 1665); frekwencja w V Wypożyczalni przy ul. Nowo-Senatorskiej 4 (Senatorska) wynosiła 3067 dzieci (odpowiednio: 1525 i 1542); z ostatniej VI Wypożyczalni zorganizowanej

⁶² *Poranki artystyczne dla dzieci szkół powszechnych* (1924), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, nr. 32, p. 13.

⁶³ *Kinematograf Oświatowy* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 68.

⁶⁴ *Miejskie biblioteki powszechne w Łodzi* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 62.

⁶⁵ *Oddział Kultury i Oświaty Pozaszkolnej* (1924), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 32, p. 12.

⁶⁶ *Wydział Oświaty i Kultury* (1924), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 24, p. 4.

⁶⁷ *Czytelnictwo miejskie* (1929), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 29, p. 546.

przy ul. Podmiejskiej 21 skorzystało 767 uczniów (odpowiednio: 421 i 346)⁶⁸.

Władze WOiK bardzo często odnotowywały sukcesy odniesione na polu kultury i oświaty pozaszkolnej. Tak było w październiku 1928 r., gdy do użytku oddano VI Miejską Wypożyczalnię Książek dla Dzieci i Młodzieży, napisano wtedy: „Nowa ta wypożyczalnia dzielnicowa mieści się w świeżo wykończonym gmachu szkoły powszechnej przy ulicy Podmiejskiej, gdzie zajmuje dwie duże sale. Z księgozbioru tej wypożyczalni korzystać będzie w pierwszym rzędzie dziatwa dwóch szkół powszechnych, mieszczących się we wspomnianym gmachu, poza tem także i dziatwa, do lat 18, mieszkającą w tej dzielnicy, lecz która do szkół nie uczęszcza. Księgozbiór wypożyczalni liczy przeszło 3.000 tomów, skompletowanych zgodnie z programem siedmioklasowej szkoły powszechnej. Organizacja tej nowej placówki oparta jest w głównych zarysach na organizacji istniejących już miejskich bibliotek dzielnicowych dla dzieci; nowością zaś w niej będzie czytelnictwo książek wyłącznie na miejscu, zgodnie z nowoczesnym kierunkiem pracy oświatowej, dążącym do tego, aby biblioteki dziecięce były ogniskami, oddziaływującymi wychowawczo nie tylko przez książkę, lecz i przez dłuższe obcowanie czytelnika z bibliotekarzem oświatowcem”⁶⁹.

W ciągu roku szkolnego wypożyczalnię pracowały codziennie od 9.00 do 16.00, w okresie wakacyjnym czynne były w dni powszednie od 8.00 do 13.00, a w soboty do 13.30⁷⁰.

Na terenie niektórych łódzkich bibliotek urządzano też świetlice-czytelnie, które cieszyły się, zwłaszcza w okresie zimy, dużą popularnością wśród odwiedzających je dzieci i młodzieży. W 1929 r. kierownictwo VI Wypożyczalni „[...] wydając książki do czytania tylko na miejscu, ma więcej czasu na prowadzenie specjalnej pracy pedagogicznej na terenie wypożyczalni. Tendencją tej pracy jest stworzenie z biblioteki dziecięcej ośrodka kulturalnego, któryby oddziaływał nie tylko pośrednio przez książkę, lecz także i bezpośrednio przez kontakt bibliotekarza z czytelnikami. Praca w szczególności polega na kierowaniu czytelnictwem, z tem jednak, że dziatwa ma bezpośredni dostęp do półek i może sobie wybierać książki odpowiednio do upodobań; na tworzeniu kółek samokształcenia; na urządzaniu pogadanek na temat roli książki, umiejętnego korzystania z lektury itp. Biblioteka [...] została zaopatrzona w doborowy księgozbiór i estetycznie urządzona”⁷¹.

Zakończenie

Przedstawione w artykule, w sposób dalece syntetyczny, projekty i dokonania Wydziału Oświaty i Kultury Zarządu Miasta Łodzi w zakresie upowszechniania edukacji dziecka w dwudziestolecie międzywojennym nie wyczerpują tej interesującej problematyki badawczej i mogą być kontynuowane, także w odniesieniu do młodzieży czy dorosłych.

Reasumując, na szczególną uwagę zasługuje sama organizacja pracy WOiK i podległych mu oddziałów, a także wielopłaszczyznowość i różnorodność inicjatyw podejmowanych przez tę agendę

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ *Otwarcie VI-ej Miejskiej Wypożyczalni Książek dla dzieci i młodzieży* (1928), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 44, p. 871.

⁷⁰ *Miejskie Wypożyczalnie Książek dla Dzieci* (1927), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 27, p. 13.

⁷¹ *Biblioteki Miejskie* (1929), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 44, p. 815.

Zarządu Miasta Łodzi w celu dotarcia z oświatą i kulturą do jak największej liczby mieszkańców. Pomimo nie zawsze sprzyjających warunków polityczno-ekonomicznych i społecznych, łódzkie władze miejskie w okresie II Rzeczypospolitej uczyniły wiele, aby zmienić niekorzystny obraz miasta, jaki pozostał po trudnych latach zaborów i I wojny światowej. Nie wszystkie zamierzenia zrealizowano. O ile bowiem rozwiązano problem powszechności nauczania na szczeblu podstawowym, to w zakresie szkolnictwa średniego i wyższego Łódź pozostawała daleko w tyle za innymi dużymi ośrodkami miejskimi. Projekty i dokonania władz miasta na płaszczyźnie oświaty pozaszkolnej w okresie międzywojennym były natomiast i pozostają przykładem dla współczesnych środowisk pozaszkolnych. ■

Joanna Sosnowska

Lodz, Poland

sosnowskaasia@wp.pl

Keywords: education and culture in Lodz in the Second Polish Republic, pre-school education in Lodz in the Second Polish Republic

The Education and Culture Department of the Council of the City of Lodz in the Propagation of Children's Education in Interwar Poland

Abstract

The Education and Culture Department started its activities on April 1, 1921 as an organizational unit of Lodz authorities in the Second Polish Republic. The following three independent divisions were organized within its structure: the Division of Educational System, the Division of Compulsory Education, and the Division of Culture and Non-School Education.

The responsibilities of the Division of Educational System included the satisfaction of needs of universal schools resulting from school acts, the patronage over secondary education, and the granting of subsidies to universities and research institution. The Division of Compulsory Education focused mainly on the enforcement of the resolution on universal education, registered children at the school age, and kept a personal register of all people to whom compulsory education pertained. It also had administrative and penalizing competences and was able to impose penalties for a failure to complete compulsory education. The Division of Culture and Non-School Education dealt with the supporting and taking of initiatives aiming at the development of cultural life in the city.

The purpose of this work is to present the role performed by the Council of the city and the Department of Education and Culture nominated by it in the propagation of children's education in Lodz in interwar Poland.

Joanna Sosnowska, PhD, University of Lodz, Faculty of Educational Sciences, Department of Pre-School and Early-Learning Pedagogy.